

VAD ÄR DET DOKTORN SÄGER? EN JÄMFÖRELSE MELLAN TVÅ MEDICINSKA ORDLISTOR

Nina Pilke
Vasa universitet

This article discusses results from a study concerning definitions of dynamic concepts and their linguistic expressions, i.e. terms, in two different kinds of glossaries, a LSP glossary and a popularised one, representing the field of medicine.

The results of the study show that there are both quantitative and qualitative differences between the glossaries studied. The length of the definitions on the average is 25 words/definition in the LSP glossary in comparison with only 9 words/definition in the popularised glossary. Also the contents of the definitions are different. In the LSP dictionary the phenomena are described in detail whereas the popularised glossary gives a general overview of the concepts. Based on my pilotstudy the tendency in the popularised glossary is that the terms include foreign elements more often than terms in the LSP glossary.

1. Inledning

Framgångsrik vetenskaplig verksamhet skall både synas och kunna motiveras inte bara inom det egna vetenskapsområdet utan också för den stora allmänheten. Samtidigt som det kan anses vara en plikt för vetenskapsmännen att informera om sin forskning upplever de som skulle ha nytta av denna information den ofta som svår eller rentav ointressant. Ett sätt att närma sig denna frågeställning är att studera vad som händer när ett fackspråkligt innehåll populariseras och på så sätt tar ett steg närmare allmänspråket. Inom fackspråkforskningen har man emellertid relativt sällan diskuterat hur man kan ta hänsyn till de olika mottagargruppernas bakgrundskunskaper i samband med den språkliga och innehållsliga formuleringen av informationen. (Se Kalverkämper 1979; Koskela 1996: 9; Kärki 1998: 22; Laurén, Nordman & Pilke 1992.)

Syftet med min undersökning är att studera två sätt att presentera vetenskaplig information. Min avsikt är att jämföra innehållet i en fackordlista och en ordlista i populariserad form inom området medicin. Undersökningen avgränsas till definitioner av begrepp som kan

realiseras som fackspecifika handlingar eller händelser (= dynamiska begrepp). Jag kommer att jämföra definitionernas längd kvantitativt samt undersöka kvalitativt vilka aspekter man har valt att ta med i begreppsdefinitioner avsedda för olika mottagargrupper. Den kvalitativa analysen berör begreppskännetecken samt den allmänna uppbyggnaden av definitionerna. Vidare kommer jag att undersöka om det finns skillnader mellan ordlistorna i fråga om de språkliga uttrycken för dynamiska begrepp. En 'handling' definieras i detta sammanhang som någonting som en mänsklig agent utför med en viss avsikt vid ett tillfälle. En 'händelse' för sin del definieras som någonting som inträffar vid ett visst tillfälle. (Jfr von Wright 1963: 36f.)

Det utvalda vetenskapsområdet, medicin, kännetecknas av att det syns i olika massmedier, även utan speciellt aktiv pr-verksamhet. Det stora intresset beror först och främst på att området har att göra med det som kan ses som allra viktigast för oss alla, dvs hälsa, liv och död. Eftersom den medicinska forskningen kräver stora ekonomiska resurser, har publicitet som ger positiv image samt upprätthållande av forskningens legitimitet blivit strategiskt viktiga inom området. Kontroll av både innehållet och språket i den information som ges ut ses därmed som en ytterst viktig uppgift. (Kärki 1998.)

2. Material

Materialet i min undersökning har excerperats ur ordlistorna *Medicinska Ord*, *Det medicinska språket: begrepp, definitioner, termer* (senare MEDvet) och *Medicinsk ordbok* (senare MEDpop). *Medicinska Ord* (1996) är en relativt omfattande ordlista då den enligt uppgifterna innehåller drygt 13 000 uppslagsord. Det totala antalet sökord kan dock antas vara något lägre, eftersom ordlistan innehåller korshänvisningar och i många termposter ingår termer och beskrivningar för sidoordnade och/eller underordnade begrepp vilka troligen har räknats med i det totala antalet uppslagsord. I förordet till ordlistan sägs den i första hand rikta sig till dem som utbildar sig till något av vårdyrkena och till dem som är lärare inom sådan utbildning. Vidare har ordlistan utarbetats av fackmän (docenter inom ämnet) och således kan den klassificeras som fackintern information om forskning (se Puuronen, Koskela, Laurén & Nordman 1993). *Medicinska Ord* ingår också som delmaterial i en större terminologisk undersökning om dynamiska fackbegrepp (se t.ex. Puuronen 1996)

som har som syfte att utveckla teoretiska metoder som kan tillämpas i analysen och beskrivningen av detta slags begrepp.

Medicinsk ordbok är en ordlista i fickformat med ca 1100 uppslagsord. Den har medföljt som bilaga i familjetidningen *Hemmets Veckotidning* nummer 37 år 1996. I förordet skriver chefredaktören Ulla Cocke att ordboken är avsedd som en hjälprea som gör det lättare för oss att förstå vad doktorn säger om oss.:

"..det kan kännas tryggt att själv i lugn och ro kunna slå upp och läsa om de vanligaste namnen på sjukdomar, mediciner, symtom, behandlingar och annat..."

Jämfört med *Medicinska Ord* har *Medicinsk ordbok* en bredare mottagargrupp och därmed kan den klassificeras som fackextern information om forskning (se Puuronen et al. 1993) Informationen i *Medicinsk ordbok* kan sägas vara riktad till en begränsad allmänhet, dvs till dem som läser *Hemmets Veckotidning*. Därmed har det varit möjligt att anpassa innehållet till mottagarnas kunskapsnivå och man kan konstatera att läsarna söker sig både frivilligt och medvetet till informationskällan. Det framgår inte exakt vem som har sammanställt ordlistan men jag antar att det handlar om en samarbetsprodukt mellan journalisterna och de experter som besvarar de medicinska frågorna i tidningen (på bakpärmen nämns husläkaren Michael Seipels). Utgående från dessa faktorer kan man klassificera *Medicinsk ordbok* som populärvetenskaplig. (Jfr Eriksson & Svensson 1986: 13.)

En jämförelse mellan de valda ordlistorna visar att det finns sammanlagt 175 dynamiska begrepp som beskrivs i båda ordlistorna. Av dessa kan 97 (55,4 %) klassificeras som handlingsbegrepp och 78 (44,6 %) som händelsebegrepp. Fördelningen liknar fördelningen i *Medicinska Ord* där 56 % av alla dynamiska begrepp är handlingsbegrepp.

Jag antar att den avsedda mottagargruppen påverkar sättet att formulera en definition. I fråga om den populärt utarbetade ordlistan innebär detta bl.a. kortare definitioner jämfört med fackordlistan, därför att informationen i första hand kan förväntas ha en översiktskaraktär vilket medför att fenomenen inte behandlas i detalj utan på en mera allmän nivå. Trots detta kan man anta att definitionerna i *Medicinsk ordbok* innehåller konkreta exempel som har som uppgift att föra det behandlade fenomenet närmare mottagaren. (Jfr Fjæstad 1993; Koskela & Puuronen 1995.) Definitionerna i den fackinterna ordlistan

däremot kan förväntas följa kriterierna för vetenskapligt vetande vilket innebär att de bl.a. har hög specialiseringsgrad, bildar en koherent helhet enligt vissa regler och är objektiva i neutral mening (jfr Laaksovirta 1986: 61; Niiniluoto 1997: 148). På termnivå antar jag att ordlistan i populariserad form gynnar svenska termer istället för termer av främmande ursprung. Vidare förväntar jag mig att den fackinterna ordlistan använder nominaliseringar som termer vilka är typiska för vetenskaplig stil. Den fackexterna ordlistan torde innehålla flera verb som termer.

Eftersom materialet i undersökningen består av endast två ordlistor och sammanlagt av 175 dynamiska begrepp, bör resultaten av denna pilotundersökning tolkas med en viss försiktighet. Trots det begränsade materialet förväntar jag mig att min undersökning ändå kommer att kunna påvisa några allmänna tendenser gällande beskrivningen av dynamiska fackbegrepp dels i en fackintern, dels i en fackextern ordlista.

3. Att beskriva ett fackspecifikt begrepp

Inom ett vetenskapsområde har en begreppsdefinition som uppgift att avgränsa ett begrepp från andra begrepp samt att fastställa begreppets relationer till andra begrepp (ISO 1087–1990). I terminologiska sammanhang har normerande definitioner alltid en begränsad giltighet, eftersom de inte används av alla inom området i fråga och deras existens i tiden är begränsad. Trots detta är det ytterst viktigt att man i vissa sammanhang har tillgång till färdiga definitioner. (Laurén, Myking & Picht 1997: 163f.)

Inom terminologivetenskapen har man diskuterat begreppsdefinitioner närmast i fråga om deras struktur, dvs om de är innehålls- eller omfångsdefinitioner (SFS 50–1989: 41–44). Däremot finns det relativt litet skrivet om hur en definition i en ordlista borde formuleras med tanke på t.ex. längd eller språkliga aspekter. Enligt Laurén, Myking och Picht (1997: 170) är de allmänna kraven på definitioner i fackordlistor som följer:

- de skall sammantagna bilda ett hållbart system
- de termer som finns med i definitionerna skall stå för allmänt kända begrepp eller begrepp som är definierade annanstans i ordlistan
- definitionerna skall passa sin målgrupp

Det första kravet har att göra med både begreppsurvalet och den språkliga formuleringen av definitionerna vilka skall följa vissa bestämda kriterier. Såsom det har påpekats av också Laurén, Myking och Picht (1997) är de två följande kraven oftast omöjliga att uppfylla i sin helhet i praktiken. Dels utarbetas det sällan ordlistor för olika målgrupper, dels är det en öppen fråga vad som sist och slutligen är känt för mottagaren. Krav av denna typ måste av nödvång ligga på en allmän nivå, eftersom det inte är möjligt att ge en uppsättning exakta regler som skulle passa in i alla ordlisteprojekt.

Eftersom min pilotundersökning inte innefattar alla dynamiska begrepp i de undersökta ordlistorna, är det inte ändamålsenligt att inom ramen för denna studie ta ställning till hur de två förstnämnda kraven uppfylls. Istället utgår jag ifrån att båda ordlistorna i mitt material skall ge en pålitlig och logisk beskrivning av ett bestämt begreppsurval inom området medicin. Vidare kan jag utgå ifrån att begreppsdefinitionerna i ordlistorna verkligen är anpassade både ifråga om innehållet och den språkliga formuleringen efter de klart olika mottagargrupperna.

Inom filosofin har man diskuterat analysen av begrepp i ljuset av definierande och kompletterande kännetecken. Hospers (1967: 31ff.) t.ex. använder begreppet 'hund' som exempel och konstaterar att detta begrepp innefattar kännetecknande drag som 'kan skälla', 'hör till gruppen däggdjur', 'har fyra ben' m.m. av vilka man vid utvärderingen av en potentiell medlem av klassen kan betrakta en del som möjliga men inte som obligatoriska. Endast draget 'däggdjur' visar sig vara definierande men enbart med detta karakteristiska drag kommer man inte långt i beskrivningen. Således förefaller det som om det fanns en grupp kännetecken av vilka alla inte vara realiserade samtidigt. På basis av diskussionen har Hospers (1967: 71f.) sammanställt följande kriterier:

1. Av en bestämd mängd kännetecken behöver inte ett enda realiseras så länge alla andra eller åtminstone några av de resterande realiseras (=quorum requirement).
2. Det är omöjligt att sätta en kvantitativ regel på uppsättningen av de kännetecknande dragen som tillsammans utgör ett quorum. På ett allmänt plan kan man säga att ju flera de kännetecknande dragen är, desto säkrare blir definitionen.

3. Att bestämma vilka drag som skall räknas som definierande eller kompletterande är inte entydigt. Att försöka utarbeta en komplett lista som inte behöver bearbetas är ett teoretiskt ideal.
4. Alla kännetecken har inte samma tyngd, eftersom vissa kan väga mera i beskrivningen än andra.
5. Ibland är det fråga om i vilken grad ett kännetecken realiserar. Ju högre grad av kännetecknet desto säkrare är det fråga om fenomenet X.

Mina antaganden om hur definitionerna i de undersökta ordlistorna skiljer sig från varandra (se ovan) kan relateras till Hospers kriterier nummer 2 och nummer 5. Det är sannolikt att definitionerna i den fackinterna ordlistan i detta avseende är säkrare än motsvarande definitioner i den fackexterna ordlistan, eftersom man i MEDvet kan antas beskriva begreppen med hjälp av flera kännetecknande drag som går in på detaljerna än vad man gör i MEDpop.

4. Analys av definitionerna i materialet

I de två följande avsnitten kommer jag att redogöra för resultaten av dels en kvantitativ analys av definitionernas längd dels av en kvalitativt betonad analys av innehållet i definitionerna i de utvalda ordlistorna. Resultaten av den kvantitativa analysen fungerar närmast som bakgrundsinformation för den kvalitativt betonade innehållsanalysen. Då termposten i MEDvet innehåller en beskrivning av flera dynamiska begrepp (sido- eller underordnade begrepp) har jag begränsat undersökningen till det dynamiska begrepp som också beskrivs i MEDpop.

4.1 Kvantitativ analys av definitionslängd

En kvantitativ jämförelse mellan längden på definitionerna (mätt i ord¹) visar att det som väntat finns skillnader mellan ordlistorna. I MEDvet är den genomsnittliga längden 25

¹ Begreppet 'ord' definieras som en enhet som i löpande text omges av ett tomrum (jfr t.ex. Nordman 1992: 6).

ord/definition och variationsvidden 1–194 ord/definition medan längden i MEDpop är bara 9 ord/definition och variationsvidden 1–38. Tabell 1 visar fördelningen i materialet.

Tabell 1. Definitionslängden i materialet

	1–10	11–20	21–30	31–40	41–50	51–60	61–70	71–
MEDvet	51 (29)	47 (27)	28 (16)	20 (11)	10 (6)	6 (3)	2 (1)	11 (6)
MEDpop	118 (67)	38 (22)	15 (9)	4 (2)	–	–	–	–

Det framgår av tabell 1 att definitioner på under 10 ord är de vanligaste i båda ordlistorna. I MEDpop utgör definitioner i den första klassen hela 67 % av alla undersökta definitioner. I MEDvet är 29 % av definitionerna mellan 1–10 ord långa. En närmare granskning inom denna intervall visar att ettordsdefinitioner förefaller vara relativt vanliga i MEDpop då 27 stycken (15 %) av alla undersökta definitioner är endast ett ord långa. Bland definitionerna ur MEDvet finns det 3 ettordsdefinitioner, se exempel 1.

Exempel 1.

vomera

kräkas (MEDvet)

vomera

kräkas (MEDpop)

Enligt min mening kan så här korta definitioner i vanliga fall inte ge tillräcklig information om fenomenet ifråga. Som bäst kan de ge det synonyma uttrycket för sökordet. I exempel 1 t.ex. ger båda ordlistorna bristfällig information om begreppet 'vomera'. Eftersom definitionerna inte ger information om t.ex. avsikten eller alternativt om de påverkande faktorerna (jfr Puuronen 1995), kan man på basis av definitionen egentligen inte ens säkert avgöra om det är fråga om ett handlings- eller händelsebegrepp. I båda ordlistorna tycks emellertid råda en strävan till mera beskrivande definitioner, och därför borde också ettordsdefinitionerna ha kompletteras så att de skulle ha fått mera innehåll (se också senare i exempel 12).

Annars är fördelningen i MEDpop jämn inom variationsvidden 1–38; efter ettordsdefinitionerna följer definitioner på 8 ord med en andel på 8 %, därefter definitioner på 3 och 4 ord med en andel på 7 %. Även i MEDvet är fördelningen mellan de olika långa definitionerna jämn fram till 35 ord långa beskrivningar. Största gruppen bildas av definitioner på 3 ord vilka dock utgör bara 6 % (10 stycken) av de studerade definitionerna i ordlistan, därefter kommer definitioner på 14 ord med en andel på 5 %.

Eftersom alla definitioner i MEDpop och en klar majoritet av definitionerna i MEDvet (83 %) är under 40 ord långa, är det motiverat att påstå att en språklig beskrivning av ett fackspecifikt dynamiskt begrepp i en ordlista inom området medicin ogärna bör överstiga denna gräns. Definitioner på 70, 120 och t.o.m. 194 ord känns onödigt långa och besvärliga. En gallring bland kännetecknen är i vissa fall på sin plats. Ibland är man i MEDvet även allt för mångordig i sättet att uttrycka sig. Ett enkelt sätt att komprimera budskapet är att man istället för att använda inledande strukturer i början av definitionen som t.ex. *innebär att* (se exempel i avsnitt 3.2) går "rakt på sak" såsom man gör i terminologiska ordlistor.

Eftersom mitt material består av definitionspar vilka beskriver ett och samma dynamiska begrepp för olika mottagargrupper har jag också velat undersöka hurdana kvantitativa skillnader det finns mellan definitionerna då man jämför dem parvis. Bland de undersökta definitionsparen finns det 147 fall där definitionen i MEDvet är längre än definitionen i MEDpop. Två gånger har det dynamiska begreppet beskrivits med exakt lika långa definitioner i båda ordlistorna (se exemplen 1 och 14) och i 26 fall är definitionen längre i MEDpop jämfört med MEDvet. Se tabell 2.

Tabell 2. Skillnaden mellan definitionerna mätt i ord

	1–10	11–20	21–30	31–40	41–50	51–
MEDvet > MEDpop	67	36	20	6	5	13
MEDpop > MEDvet	23	1	2	–	–	–

Tabell 2 visar att skillnaden mellan definitionerna i fråga om båda ordlistorna mätt i ord oftast ligger mellan 1–10 ord. Som längst är skillnaden i fallet MEDvet > MEDpop 182 ord

medan denna skillnad då MEDpop > MEDvet är 21 ord. I genomsnitt är definitionerna i MEDvet 19,5 ord längre än motsvarande definitioner i jämförelsematerialet. De 26 definitioner i MEDpop som överskrider längden på den motsvarande definitionen i MEDvet är däremot i genomsnitt bara 4,8 ord.

4.2 Kvalitativ analys av innehållet i definitionerna

I detta avsnitt redogör jag för resultaten av analysen av innehållet i de undersökta definitionerna. I exemplen nedan finns först definitionen i MEDvet och därefter definitionen av samma dynamiska begrepp i MEDpop. Ifall ordlistorna använder olika termer för att representera begreppet finns de avvikande termerna med i exemplet även om termerna diskuteras närmare först i kapitel 4 i min artikel.

Eftersom det finns skillnader i definitionernas längd är det troligt att det finns skillnader också i fråga om innehållet. Den allmänna översiktskaraktär som definitionerna i MEDpop har jämfört med de mera detaljrika beskrivningarna i MEDvet kommer fram i exempel 2.

Exempel 2.

termografi

metoden att genom mätning av värmestrålningen (den infraröda strålningen) från hudytan upptäcka störningar i temperaturfördelningen. Strålningen registreras av en s.k. värmekamera och kan avläsas på en värmebild, termogram, i form av ljusare och mörkare partier. T. har använts vid diagnos av bröstcancer, ventromboser, cirkulationsrubbnings m.m. (MEDvet)

undersökningsmetod där man med kamera registrerar skillnader i temperaturer i olika vävnader. Används för att upptäcka åderbräck, bröstcancer etc (MEDpop)

I det stora hela innehåller båda definitionerna i exempel 2 samma basinformation men i MEDvet preciserar man informationen genom att man går in i detaljerna. Kännetecknen realiserar härmed i en högre grad vilket gör att definitionen blir 'säkrare' (jfr Hospers kriterier ovan). Antagandet om att man i definitionerna i MEDvet skulle använda sig av flera kännetecken jämfört med definitionerna i MEDpop stämmer däremot inte i sin helhet. Även om skillnaden mellan definitionerna i vissa fall beror på antalet kännetecken (se t.ex. exemplen 3, 5 och 11), är det dock oftast fråga om själva sättet att beskriva (se exemplen 2

och 6) eller alternativt om två avvikande synvinklar ur vilka de beskrivna skeendena betraktas (jfr exemplen 9 och 15).

På den språkliga nivån använder den fackinterna definitionen i exempel 2 medel typiska för fackspråk, dvs nominalisering och passiv konstruktion. Samma innehåll uttrycks i den fack-externa definitionen med hjälp av aktiv verbform.

Antagandet att definitionerna i MEDpop skulle innehålla konkreta exempel på de behandlade fenomenen stämmer bara delvis. I exempel 3 t.ex. ger den alltför allmänna definitionen i MEDpop egentligen ingen information om vad det hela handlar om medan MEDvet ger såväl avsikten med handlingen 'för att förebygga eller förhindra en sjukdom' som två alternativa exempel på faktiska åtgärder.

Exempel 3.

profylax

åtgärder för att förebygga eller förhindra en sjukdom, t.ex. vaccination eller viss medicinering (MEDvet)

förebyggande behandling (MEDpop)

Även i följande exempel (Ex. 4) skiljer sig definitionerna i de undersökta ordlistorna från varandra till sitt innehåll. I båda definitionerna finns en hänvisning till den påverkande faktorn bakom händelsen 'ålder etc' men bara i MEDvet preciserar man vad händelsen egentligen berör, 'funktionen i vävnader eller organ'. Att denna information saknas i MEDpop gör att mottagaren av informationen inte nödvändigtvis kan sätta in fenomenet i rätt sammanhang.

Exempel 4.

degeneration

försämring av funktionen i vävnader eller organ. Kan bero på stigande ålder, försämrad blodförsörjning, förgiftning m.m. (MEDvet)

tillbakabildning som kan orsakas av åldrande, sjukdom etc (MEDpop)

Det finns också skillnader i sättet att återge kännetecknet *tid*. I exempel 5 har det i MEDvet angetts att händelsen inträffar inom en viss tidsgräns medan denna information saknas i definitionen i MEDpop:

Exempel 5.**absens**

kortvarig (sekunder–minuter) förlust av medvetandet (MEDvet)

kortvarig medvetlöshet (MEDpop)

I populärvetenskap är användningen av termer begränsad, eftersom det finns mycket underförstådd information bakom dem som förblir dold för en lekman. Därför måste de termer som används i vetenskapliga texter oftast ersättas med andra uttryck eller förklaras på annat sätt. (Koskela & Puuronen 1995: 125) I exemplen 6 och 7 syns denna tendens klart. Termerna *bronkoskop* och *fiberoptik* som finns i det första exemplet nedan i definitionen i MEDvet fattas i MEDpop som innehåller det mera beskrivande uttrycket *upplyst metallrör*:

Exempel 6.**bronkospi**

innebär att man ser på luftrören inifrån med hjälp av ett speciellt instrument, bronkoskop. Oftast används böjliga instrument med fiberoptik. Vid behov kan också prov tas för mikroskopisk undersökning eller för odling (för påvisande av bakterier) (MEDvet)

undersökning av luftrören med ett upplyst metallrör som sticks ned i halsen (MEDpop)

I exempel 7 finns termen *elektroder* inte med i MEDpop där man i stället använder det vardagliga uttrycket *metallplattor*. Eftersom termen *elektroder* finns i andra definitioner i ordlistan skulle man dock ha kunnat använda termen också här. En alltför långt förd förenkling kan ge ett intryck av att läsaren underskattas (jfr Erlandsen 1982: 106).

Exempel 7.**EEG, elektroencefalografi**

metod för registrering av den elektriska aktiviteten i hjärnan, uppfångad med hjälp av elektroder på skallens utsida. Används bl.a. vid diagnos av epilepsi och andra störningar av medvetandet, sömnrubbningar etc. Resultat erhålls utskrivet i form av en kurva, elektroencefalogram (även detta ord förkortas EEG) (MEDvet)

EEG, elektroencefalogram

mätning av den elektriska aktiviteten i hjärnan. Undersökningen görs med metallplattor som fästs på huvudet (MEDpop)

I exempel 8 syns hur man i MEDvet ofta anknyter det behandlade begreppet till den vetenskapliga traditionen och kan påvisa vetenskapens kumulativa karaktär (jfr Kemp 1976: 154) genom att ange namnet på den person som uppfunnit eller annars varit aktiv vid introduceringen av fenomenet (se även Mühlhaus 1998). Antagligen är det här fråga om ett allmänt känt fenomen bland fackfolk, eftersom definitionen i MEDvet inte innehåller begränsningen 'hos barn upp till två år'. Däremot kan man inte förvänta sig att en lekman vet vad fenomenet innebär om det förekommer hos vuxna och därför borde också den fackexterna definitionen innehålla denna information. En förklaring till utelämnandet kan vara att den bortlämnade informationen kan ge negativa associationer och även orsaka en viss oro hos mottagaren vilket man velat undvika (jfr även exempel 15).

Exempel 8.

Babinskis fenomen

(efter Joseph F Babinski, fransk neurolog 1857–1932), ofrivillig uppåtböjning av stortån när ett spetsigt föremål stryks längs fotsulan. Ingår i neurologisk undersökning. B. hos vuxna talar för hjärn- och/eller ryggmärgsskada (MEDvet)

Babinskis reflex

ofrivillig tår rörelse vid retning av fotsulan. Förekommer hos barn upp till två år (MEDpop)

Luukka (1997) har i en undersökning som jämför en vetenskapsmans text om levande föda med journalistens text om samma tema kommit fram till att man i en populärartikel väljer endast en synvinkel på det behandlade ämnet medan den vetenskapliga texten behandlar fenomenet i dess helhet. I hennes undersökning visar det sig att populärvetenskap endast tar upp riskerna med denna typ av kost. Detta kan antas återspegla antingen journalistens egen uppfattning om saken eller hans uppfattning om vad som är den allmänna åsikten. Då redogörelsen byggs på sådan fakta som mottagaren kan förväntas veta från förut, kan man lättast förstärka de existerande uppfattningarna och få informationen att nå fram. Att man enbart diskuterar den negativa sidan kan också tänkas väcka mera uppmärksamhet. Enligt Kärki (1998: 78) fäster man i de olika massmedierna mest uppmärksamhet vid de mest extrema fallen, både positiva och negativa.

En skillnad i hur man närmar sig begreppen syns klart i exemplen 9 och 10. I den fack-interna ordlistan hänvisar man till metoden 'med hjälp av gipsförband' och 'kirurgiskt med

nål eller stans'. I den fackexterna ordlistan har man i stället velat förklara varför dessa ingrepp görs 'för att underlätta läkning' eller 'för bestämning av en tumörs karaktär', vilka motiverar ingreppet för patienten men kan antas vara självklarheter för en expert inom området medicin.

Exempel 9.

immobilisera

göra orörlig; en led kan t.ex. immobiliseras med hjälp av gipsförband (MEDvet)

immobilisering

fixering av brutna ben etc i rätt läge för att underlätta läkning (MEDpop)

Exempel 10.

biopsi

provtagning på levande vävnad för mikroskopisk undersökning. Kan göras kirurgiskt med nål, >nålbiopsi eller med stans > stansbiopsi (MEDvet)

vävnadsprov, t ex för bestämning av en tumörs karaktär (MEDpop)

I mitt material finns också sådana definitionspar där definitionen i MEDpop är minimal med tanke på innehållet. I exempel 11 kan man eventuellt tänka sig att både begränsningen 'misspyrdande' och hänvisningen till kännetecknet metod 'utan att förstöra hårsäckarna' är irrelevant information för en lekman. I exempel 12 däremot ger ettordsdefinitionen bara det synonyma uttrycket vilket inte kan tänkas hjälpa långt om man vill veta och förstå någonting om själva handlingen.

Exempel 11.

depilera

ta bort misspyrdande hårväxt utan att förstöra hårsäckarna (MEDvet)

avlägsna hår (MEDpop)

Exempel 12.**arteriografi**

röntgenundersökning av en artär med hjälp av kontrastmedel (MEDvet)

röntgenfotografering (MEDpop)

Det finns inte många begreppspar i mitt material där man kan direkt konstatera att definitionen i MEDpop är missvisande. I exempel 13 finns dock en definition som pga den knappa informationen kan anses ge en felaktig bild av handlingen i fråga. Av definitionen i MEDvet framgår det att man ger läkemedel så att det sedan frigörs långsamt under en lång tid (metod). I MEDpop har kännetecknet tid kopplats ihop med själva handlingen vilket kan uppfattas som om handlingen skulle sträcka sig över en längre tidsintervall fast det egentligen är fråga om den därpåföljande händelsen, dvs hur det tillförda läkemedlet frigörs.

Exempel 13.**depåbehandling**

innebär att läkemedel tillförs i sådan form (t.ex. intramuskulär injektion) att den verksamma substansen frigörs långsamt och under lång tid (MEDvet)

behandling med medel under lång tid (MEDpop)

I vissa fall anger man i MEDvet att en beskriven metod inte längre används eller att den är sällsynt (se exempel 14). I MEDpop finns denna information inte med i definitionen och man kan fråga sig vilken nytta mottagarna utanför den fackliga gemenskapen har av dylik "föråldrad" information. Samma tendens till gammal information finns även på termnivå, se exemplen 15 och 16.

Exempel 14.**myelografi**

nu övergiven metod för röntgenundersökning av ryggmärgen med kontrastmedel som sprutas in i ryggmärgskanalen (i subaknoidalrummet) (MEDvet)

röntgenundersökning av ryggmärgskanalen med kontrastmedel. Används bl a för att upptäcka tumörer i ryggmärgen och diskbräck (MEDpop)

Även om definitionerna i exempel 14 är exakt lika långa mätta i ord kommer det igen klart fram att synvinkeln i beskrivningarna är olik. I MEDvet betonas också här det metodologiska förfaringssättet genom att man hänvisar till kännetecknet plats 'in i ryggmärgskanalen' medan man i MEDpop igen anger varför man genomför denna slags handling genom att man hänvisar till kännetecknet avsikt 'för att upptäcka tumörer'.

Även i fråga om händelsebegrepp avviker synvinkeln i beskrivningarna i vissa fall. I exempel 15 ger definitionen i MEDvet de påverkande faktorerna bakom skeendet *rubbad blodcirkulation* och *otillräcklig blodtillförsel*. I definitionen i MEDpop ligger fokus på de allmänna åtgärder som skall vidtas om någon har svimmat. Själva händelsebegreppet 'svimning' förblir knapphändigt beskrivet.

Exempel 15.

svimning

plötslig (och tillfällig) förlust av medvetandet, i regel orsakad av rubbad blodcirkulation med blodtryckssänkning och otillräcklig blodtillförsel till hjärnan (MEDvet)

kort period av medvetlöshet. En avsvimnad person bör läggas på rygg med benen högt (MEDpop)

I exempel 16 finns samma intressanta aspekt med som i exempel 8 ovan. I båda definitionerna finns en hänvisning till kännetecknet avsikt 'i vetenskapligt syfte' respektive 'i forskningssyfte'.

Exempel 16.

vivisektion

förlegad benämning på operativa ingrepp på levande djur i vetenskapligt syfte (MEDvet)

operation på sövda djur i forskningssyfte (MEDpop)

I den fackinterna ordlistan är skillnaden mellan levande och död relevant information och därför finns uttrycket *levande djur* med i definitionen i exempel 16. I definitionen i MEDpop däremot har man antagligen velat presentera det behandlade fenomenet i en mera human ton och använt uttrycket *sövda djur* vilket gör att man kan uppfatta handlingen som en aning mera positiv.

5. Termer

En jämförelse mellan de språkliga uttrycken, dvs termerna, visar att det finns skillnader mellan ordlistorna även i detta hänseende. I det följande kommer jag att diskutera de allmänna drag som kännetecknar de språkliga uttrycken i ordlistorna i mitt material.

Frågan om en term skall vara uppbyggd av element som hör till det egna språket eller om den istället kan vara ett lån från andra språk har varit ett omdiskuterat ämne inom terminologivetenskapen. Användningen av lån motiveras med att de underlättar förståelsen i flerspråkiga sammanhang vilket berör speciellt områden med omfattande internationellt samarbete såsom t.ex. medicin. Att man använder nationalspråk i fackliga sammanhang och utvecklar ett vetenskapligt termförråd på det egna nationalspråket är emellertid viktigt för den språkliga identiteten och självständigheten. (Se Laurén & Nordman 1998.) Inom områden som intresserar och berör den stora allmänheten är det också viktigt att fästa uppmärksamhet vid termernas allmänna begriplighet. Behovet av termer på det egna nationalspråket inom ADB-branschen t.ex. har diskuterats livligt i tidningsspalterna under de senaste åren.

Det nordiska medicinska termförrådet kännetecknas allmänt av lån från både engelskan och framförallt från de klassiska språken. I mitt material förekommer det framförallt prefix som hör till de klassiska språken. Dessa sägs vara de riktiga internationalismerna med vilka det är möjligt att bilda neologismer i alla språk. (Se Høy 1996; Ellegård & Olofsson 1982.)

Det är intressant och något överraskande att notera att det i den fackinterna ordlistan finns en större strävan till termer på nationalspråk än i den fackexterna. Den inhemska varianten anges vanligtvis i MEDvet som första alternativ om det finns flera alternativa termvarianter. Genom att man använder en s a s inhemska variant av termen blir termen ofta genomsynligare och kan på så sätt återge en del av begreppsinnhållet:

MEDvet

*lokal bedövning, lokalanestesi,
regionalanestesi
ryggmärgsbedövning
bäckenbottenbristning, perinealruptur
elektrokonvertering*

MEDpop

*lokal anestesi
lumbal anestesi
perinealruptur
defibrillering*

Ibland kan det också vara fråga om anpassning på ortografisk nivå:

kolangiografi

cholangiografi

En förklaring till att MEDvet använder termer med inhemska komponenter där MEDpop föredrar lån kan vara ett medvetet normeringsarbete som har föregått ordlistearbetet.

Ett dynamiskt begrepp kan på den språkliga nivån uttryckas med substantiv, verb eller en flerordsterm som innehåller båda. Mina tidigare undersökningar i ämnet har visat att de terminologiska ordlistorna följer sättet att uttrycka handling och händelse i facktexter. Detta innebär att man istället för verb använder nominaliseringar vilka kan anses höra ihop med det vetenskapliga sättet att tänka och uttrycka sig. (Jfr Puuronen 1995; Benes 1981: 194; Hoffmann 1985: 136–140.)

I de undersökta ordlistorna finns det få verb som termer. Eftersom verbuttryck i allmänhet kan anses göra texten intressant och lättare att följa för läsaren, kunde man förvänta sig att MEDpop skulle innehålla flera verb än MEDvet. I mitt material är det dock tvärtom. I tre termposter representerar ett verb det dynamiska begreppet i båda ordlistorna. Lika många gånger är termen i MEDvet ett verb medan det i MEDpop är ett substantiv:

MEDvet

*debridera
immobilisera
koncipera*

MEDpop

*debridering
immobilisering
konception*

Bara en gång är det tvärtom:

regeration

regenerera

Detta kan vara en faktor som bara berör det aktuella materialet och inte stämmer i en större skala. En möjlig förklaring kan dock också vara att nominaliseringar kan upplevas som mera konkreta och de kan i vissa fall göra det påtalade fenomenet handgripligare (statiskt) och lättare att hantera i olika syntaktiska roller även om texten samtidigt riskerar att bli informationstät och abstraktionsgraden lätt blir högre (Koskela & Puuronen 1995; Beier 1980 61f.; Nordman 1986: 55, 56).

I tre termposter i MEDpop tycks det finnas fel då man jämför termerna med dem som finns i MEDvet. I MEDvet heter det *EKG, elektrokardiografi* medan samma dynamiska begrepp i MEDpop återges med *EKG, elektrokardiogram*. Av definitionen i MEDvet framgår det emellertid att *elektrokardiogram* inte avser handlingen utan resultatet som erhålls i kurvform. Samma gäller termparet *EEG, elektroencefalogram* (MEDpop) och *EEG, elektroencefalografi* (MEDvet), se exempel 7. I det tredje fallet har man i MEDpop troligen blandat ihop ett överordnat och ett underordnat begrepp i termen *artificiell insemination*. En jämförelse med MEDvet visar att den rätta termen är *konstgjord befruktning* alternativt *assisterad befruktning*. Termen *insemination* för sin del representerar ett underordnat begrepp till 'konstgjord befruktning'.

En gång har man i det undersökta materialet i MEDvet angett att det handlar om ett vardagligt uttryck (*dropp*). Motsvarande information saknas i MEDpop. Samma gäller också informationen om föråldrade termer, se exemplen 16 och 17.

Ett intressant fall utgörs av termen *elchock* som används i MEDpop som sådant:

Exempel 17.**elchock**

äldre olämplig benämning på elbehandling (MEDvet)

elbehandling

ECT, en behandlingsform inom psykiatri, särskilt vid svåra depressioner. Hjärnan utsätts för kort strömstöt via elektroder fästa på hjässan. Muskelkrampar dämpas eller undviks genom att man före behandlingen ger muskelavslappnande medel (MEDvet)

elchock

behandling mot bl a depression som går ut på att en kraftig elektrisk ström leds genom hjärnan. Behandlingen är smärtfri men kan leda till minnesluckor, huvudvärk etc (MEDpop)

I MEDvet säger man termen *elchock* vara en äldre, olämplig benämning som borde ersättas av termen *elbehandling*. Här kan det vara fråga om att man vill göra termen mindre belastad och i den meningen neutral (jfr *dårhus* – *mentalsjukhus*). I MEDpop presenteras ingreppet på ett raffinerat sätt (*kraftig elektrisk ström, kan leda till minnesluckor*) som lätt väcker negativa associationer hos mottagaren. I MEDvet ligger fokus återigen på metoden. Detta exempel visar någonting om hur man relativt lätt kan skapa sensationer då man ger ut information om medicinska forskningsresultat till allmänheten (jfr Kärki 1998: 24, 77).

6. Slutdiskussion

Min undersökning om två olika sätt att presentera vetenskaplig information i ordlistor inom området medicin visar att den avsedda mottagargruppen påverkar formuleringen av budskapet. Den allmänna översiktsskärmar som populariserade texter har syns i mitt material i att definitionerna av de studerade dynamiska begreppen i den fackexterna ordlistan är betydligt kortare och allmännare än definitionerna i den fackinterna ordlistan som presenterar fenomenen i detalj och ger i detta avseende 'säkrare' definitioner. Undersökningen visar också att en del av definitionerna i den fackinterna ordlistan är för utförliga och långa jämfört med helheten. En gallring bland kännetecknen kunde i vissa fall vara på sin plats.

Sättet att närma sig det dynamiska begreppet avviker i viss mån i de två ordlistorna. I fackordlistan ligger förfaringssättet (HUR man gör) ifråga om handlingsbegrepp i fokus medan man i den populärt utarbetade ordlistan har valt att motivera de beskrivna ingreppen genom att ange VARFÖR handlingen genomförs. Det har inte varit möjligt att urskilja lika klara tendenser för händelsebegrepp. I de fall där man har definierat händelsebegreppet i MEDpop med en definition på över ett ord tycks beskrivningen innehålla liknande element som definitionen i MEDvet, dvs oftast en hänvisning till den påverkande faktorn.

En intressant aspekt som jag inte har kunnat förutse är att man i den populariserade ordlistan i vissa fall inte har med eller har ändrat sådan information som kan väcka negativa tankar om de medicinska metoderna bland allmänheten eller skapa oro hos mottagaren. Det är också uppenbart att utarbetarna av den fackexterna ordlistan vid behov har möjlighet att stöda sig på sina egna subjektiva uppfattningar om de behandlade fenomenen och ge dem antingen en positiv eller en negativ laddning. Eftersom det är fråga om ett vetenskapsområde som berör mottagarna av informationen på ett personligt sätt, är det viktigt att veta var gränsen mellan en sensation och de verkliga förhållandena går.

I både MEDvet och MEDpop kännetecknas termerna av de drag som är typiska för medicinsk terminologi. Något överraskande finns det dock en större strävan till termer på svenska i den fackinterna ordlistan. Detta kan åtminstone delvis förklaras med en medveten normering som kan antas ligga bakom uttrycken. Mitt antagande om att MEDpop skulle innehålla flera verb som termer jämfört med MEDvet blev inte verifierat. Båda ordlistorna innehåller få verbtermer men de är ändå några fler i MEDvet.

Det finns en del inexaktheter och brister i den fackexterna ordlistan vilket är förståeligt, om ej acceptabelt, då man tar hänsyn till att det handlar om en produkt som troligen skapats med bl.a. begränsade ekonomiska insatser. Det är dock fråga om en produkt som mottagarna av informationen kan tänkas spara och använda som ett slags uppslagsverk vid behov. Eftersom mottagargruppen av informationen kan tänkas vara stor och bilda sina uppfattningar om vetenskapen utgående från det lästa, är det inte likgiltigt hur och vilken slags information man ger utanför fackområdets gränser.

Litteratur

Undersökningsmaterial

Lundh, B. & J. Malmquist (1996). *Medicinska Ord, Det medicinska språket: begrepp, definitioner, termer*. Lund: Studentlitteratur.

Medicinsk ordbok (1996). Medföljer som bilaga i Hemmets Veckotidning nr 37.

Övrig litteratur:

Beier, R. (1980). *Englische Fachsprache*. Stuttgart: W Kohlhammer GmbH.

Benes, E. (1981). Die formale Struktur der wissenschaftlichen Fachsprachen in syntaktischer Hinsicht. I: *Wissenschaftssprache*, 185–212. Red. Bungarten. München: Wilhelm Fink Verlag.

Ellegård, A. & A. Olofsson (1982). *De internationella orden*. Nacka: LiberLäromedel.

Eriksson G. & L. Svensson (1986). *Vetenskapen i underlandet*. Stockholm: Norstedt.

Erlandsen, A. S. (1982). *Informasjon, Forskning, Media...Om å popularisere fagstoff*. Oslo: Universitetsforlaget.

Fjæstad, B. (1993). *Välkommen som medarbetare i Forskning och Framsteg*. Broschyr.

Hoffmann, L. (1985). *Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung*. Tübingen: Günter Narr Verlag.

Hospers, J. (1967). *An Introduction to Philosophical Analysis*. Woking and London: Unwin Brothers Limited.

Høy A. (1996). Sprogpolitikk på det lægevidenskabelige område. I: *Terminologi – system og kontekst*. KULTs skriftserie nr. 71, 105–123. Red. Myking, Sæboe & Toft. Oslo: Noregs forskningsråd.

ISO 1087–1990. *Terminology – Vocabulary*. International Standard. International Organization for Standardization.

Kalverkämper, H. (1979). Der Begriff der Fachlichkeit in der Fachsprachen- Linguistik – Tradition, Kritik und Methoden-Ausblick. I: *Fachsprache*, Sonderheft 1, 53–71.

Kemp, D. A. (1976). *The Nature of Knowledge and Introduction for Librarians*. London and Worcester: Clive Bingley Ltd.

Koskela, M. (1996). *Tema och rema i vetenskaplig och populärvetenskaplig text*. Acta Wasaensia No 47. Språkvetenskap 9.

Koskela M. & N. Puuronen (1995). Hur blev atomistiskt rena prov absolut rena ytor? – En jämförelse mellan vetenskapens och populärvetenskapens uttryckssätt. I: *Fackspråk och översättningsteori*. VAKKI-symposium XV, 117–130. Vasa universitet.

Kärki, R. (1998). *Lääketiede julkisuudessa*. Tampere: Vastapaino.

- Laaksovirta, T. (1986). *Tieteellisen tiedon välittyminen yhteiskuntaan*. Acta Universitatis Tamperensis, A: 210. Tampere.
- Laurén Ch., J. Myking & H. Picht (1997). *Terminologi som vetenskapsgren*. Lund: Studentlitteratur.
- Laurén Ch. & M. Nordman (1998). *Nation och individ i fackspråk. Forskning i Norden*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 34.
- Laurén Ch., M. Nordman & N. Pilke (1992). Korpusval vid POP-projektet. I: *Fackspråk och översättningsteori*. VAKKI-symposium XII, 119–131.
- Luukka, M-R (1997). Tutkimustiedotteesta lehtiutuksi. I: *Translation – Acquisition – Use*, 103–127. Red. Mauranen & Puurtinen. Suomen Soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja No 55.
- Mühlhaus, S. (1998). Medical terminology and its perception by different user groups. I: *LSP Identity and Interface. Research, Knowledge and Society. Purposes*, 699–707. Red. Lundquist, Picht & Qvistgaard. Proceedings of the 11th European Symposium on Language for Special Purposes.
- Niiniluoto, I. (1997). *Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen ja teorianmuodostus*. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Nordman, M. (1986). *Verb och verbavledningar i vetenskapliga artiklar. Förekomst, funktion och betydelse*. Vaasan korkeakoulun julkaisuja. Tutkimuksia No 116. Filologi 14. Vasa universitet.
- Nordman, M. (1992). *Svenskt fackspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Puuronen, N. (1995). *Dynamiska fackbegrepp och deras språkliga uttryck*. Opublicerad licentiatavhandling i svenska. Vasa universitets bibliotek, Vasa.
- Puuronen, N. (1996). Dynamiska fackbegrepp – presentation av ett forskningsprojekt. I: *Fackspråk i olika kontexter. Forskning i Norden*. Red. Laurén & Nordman. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja 13, 35–48. Vasa universitet.
- Puuronen, N., M. Koskela, Ch. Laurén & M. Nordman (1993). Forskningsinformation – ett mångdimensionellt spektrum. I: *Fackspråk och översättningsseminarium. VAKKI-symposium XIII*, 228–240. Vasa universitet.
- SFS 50–1989. *Sanastotyön käsikirja. Soveltavan terminologian periaatteet ja työmenetelmät*. (1989). Red. Tekniikan sanastokeskus r.y. SFS-käsikirja 50. Helsinki: Suomen standardisoimisliitto & Tekniikan sanastokeskus.
- Wright, G. H. von (1963). *Norm and Action*. London: Routledge & Kegan Paul.